

Кримінально-виконавча система в період воєнного стану: виклики та перспективи розвитку

Данилевський Андрій Олександрович¹, Данилевська Юлія Олександрівна²,
Бичін Сергій Олександрович³, Удод Андрій Миколайович⁴

Опубліковано

30.10.2025

Секція

Право

УДК

343.8(477)(045)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18863490>

Анотація. Ведення на території України бойових дій та запровадження правового режиму воєнного стану поставило перед кримінально-виконавчою системою нові виклики та загострило деякі старі проблеми. На перше місце вийшло питання безпеки як персоналу установ виконання покарань, так і засуджених, а самі установи покарань зіткнулися з необхідністю виконання нових нетипових для себе завдань та функцій.

Серед основних проблем, з якими стикається кримінально-виконавча система, виділяють такі як: загроза безпеці персоналу та засуджених, необхідність утримання військовополонених, евакуація та переміщення засуджених з районів активних бойових дій, практична відсутність громадського контролю за діяльністю установ виконання покарань тощо.

З метою адаптації кримінально-виконавчої системи до нових умов державою прийнято ряд нормативно-правових актів, спрямованих на врегулювання діяльності установ виконання покарань в умовах воєнного стану. Загальною тенденцією розвитку кримінально-виконавчої системи в період воєнного стану є універсалізація установ виконання покарань, виконання ними декількох функцій та робота з різними категоріями засуджених в умовах забезпечення їх роздільного тримання. Ця тенденція обумовлена потребою у корінній перебудові підходів до діяльності кримінально-виконавчої системи. Така трансформація необхідна через зменшення території, кількості установ виконання покарань, евакуації та переміщення засуджених з районів активного ведення бойових дій, зменшення кількості персоналу.

Вважаємо, що перспективним напрямом розвитку кримінально-виконавчої системи є створення нових поліфункціональних установ виконання покарань, спроектованих з урахуванням безпекових вимог.

Ключові слова: кримінально-виконавче право, кримінально-виконавча система, установи виконання покарань, воєнний стан, особиста безпека.

¹ кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та кримінології, Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький, тел.: 050-621-24-83, e-mail: danilevsky4@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9315-9381>

² кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділення аспірантури (ад'юнктури) і докторантури Донецького державного університету внутрішніх справ, yuladan83@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1893-8473>

³ кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування НПУ Донецького державного університету внутрішніх справ, Bichin83@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2895-1217>

⁴ кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування НПУ Донецький державний університет внутрішніх справ, andrey8383@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-8029-4878>

Criminal and executive system during martial law: challenges and prospects for development

Abstract. The conduct of hostilities on the territory of Ukraine and the introduction of the legal regime of martial law posed new challenges to the penal system and exacerbated some old problems. The issue of security for both the staff of penal institutions and convicts came to the fore, and the penal institutions themselves were faced with the need to perform new tasks and functions that are not typical for them.

Among the main problems faced by the penal system, the threat to the safety of personnel and convicts, the need to keep prisoners of war, the evacuation and relocation of convicts from areas of active hostilities, the practical absence of public control over the activities of penal institutions, etc.

In order to adapt the penal system to new conditions, the state adopted a number of regulatory legal acts aimed at regulating the activities of penal institutions under martial law. The general trend in the development of the penal system during the period of martial law is the universalization of penal institutions, their performance of several functions and work with different categories of convicts in conditions of ensuring their separate detention. This trend is due to the need, since in conditions of reducing the territory, the number of penal institutions, the evacuation and relocation of convicts from areas of active hostilities, and the reduction of the number of personnel, there was a need for a radical restructuring of approaches to the activities of the penal system.

We believe that a promising direction for the development of the penal system is the creation of new multifunctional penal institutions, designed taking into account security requirements.

Keywords: penal law, penal system, penal institutions, martial law, personal security.

Вступ

Постановка проблеми. Початок повномасштабної збройної агресії з боку РФ та введення на території України воєнного стану позначилися на усіх сферах суспільного життя в Україні. Певну уразливість виявила і система установ виконання покарань або кримінально-виконавча система, яка стикнулася з новими нетиповими для неї викликами та загрозами. Постійні обстріли та атаки ударними безпілотниками (наприклад, з 24 лютого 2022 року по 17 серпня 2025 року зафіксовано 35 випадків ворожих уражень територій, прилеглих до колонії, та самої установи [1]), недостатнє фінансування та інші проблеми не сприяють процесу виконання покарань. На тлі цього зростає складність забезпечення прав і свобод засуджених, безпеки персоналу, матеріально-побутового забезпечення, доставки води, продуктів тощо. Так, згідно із доповіддю «Державна кримінально-виконавча служба України в умовах війни: виклики кризового управління та перспективи розвитку» служба стикається із загрозою безпеці установ виконання покарань, необхідністю забезпечення належних умов тримання осіб в умовах воєнного стану, потребою в оперативній евакуації та реагуванні на надзвичайні ситуації [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти діяльності кримінально-виконавчої системи розглядали у своїх роботах Є. Бараш, І. Боднар, Ю. Івчук, Ю. Кернякевич-Танасійчук, Д. Кондратов, О. Колб, І. Копотун, М. Кутепов, О. Павлюх, М. Пузирьов, Р. Шай, І. Яковець та інші. Проте в їх роботах неповною мірою висвітлені питання діяльності кримінально-виконавчої системи в умовах воєнного стану.

Мета статті – аналіз діяльності кримінально-виконавчої системи в умовах воєнного стану та перспектив розвитку цього інституту.

Результати

Ведення на території України бойових дій та запровадження правового режиму воєнного стану поставило перед кримінально-виконавчою системою нові виклики та загострило деякі старі проблеми. На перше місце вийшло питання безпеки як персоналу установ виконання покарань, так і засуджених, а самі установи покарань зіткнулися з необхідністю виконання нових нетипових для себе завдань та функцій.

У науковій літературі дослідниками виділяються окремі проблеми, які виникають як в установах виконання покарань, що знаходяться в зоні бойових дій, так і в тих, що знаходяться в умовно безпечних районах України. Так, Ю. Кернякевич-Танасійчук серед перших називає: переміщення засуджених у невідомі місця та напрямки; надання громадянства держави-агресора без наявності вільного волевиявлення ув'язнених; звільнення окремих ув'язнених від відбування покарання або з-під варті; зміни вироків та інших процесуальних правових підстав перебування ув'язнених в установах; використання ув'язнених як робітничої сили, військових та «живого щиту»; використання інфраструктури установ виконання покарань для розміщення особового складу військових, техніки, військового обладнання та боєприпасів [3, С. 67-68].

На думку дослідниці, в установах виконання покарань, що знаходяться в умовно безпечних районах, спостерігається: незабезпечення безпеки засуджених та персоналу (несвоєчасна, неповна та неналежна евакуація, неналежне фінансування, відсутність інформаційної та управлінської підтримки та супроводу дій персоналу та засуджених, залишення персоналу та засуджених в небезпеці, неналежний стан установ виконання покарань, до яких переміщуються евакуйовані засуджені); несвоєчасне, неповне звільнення засуджених за відповідними правовими підставами або позбавлення засуджених таких можливостей. Спільними для обох категорій установ виконання покарань називаються порушення прав засуджених, їх катування та залякування, застосування насильства [3, С. 67-68]. Крім того, правовий режим воєнного стану зумовив фактичне припинення діяльності суб'єктів здійснення громадського контролю у сфері виконання покарань і пробації [4, С. 48].

Викладене корелюється з фактами, викладеними у спеціальній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Про стан справ щодо недопущення в Україні катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки та покарання у 2024 році». Так, руйнування та знищення зазнали місця несвободи, розміщені поблизу зони активних бойових дій. У 2024 році зазнали обстрілів пенітенціарні установи: ДУ «Оріхівська виправна колонія (№ 88)», ДУ «Криворізька установа виконання покарань (№ 3)», ДУ «Качанівська виправна колонія (№ 54)», ДУ «Селидівська виправна колонія (№ 82)», ДУ «Біленьківська виправна колонія (№ 99)», ДУ «Конотопська виправна колонія (№ 130)», ДУ «Дніпровська установа виконання покарань (№4)», ДУ «Полтавська виправна колонія (№ 64)», ДУ «Запорізький слідчий ізолятор». Після влучання безпілотного літального апарата з вибухівкою по території ДУ «Біленьківська виправна колонія (№ 99)» засуджені зазнали тілесних ушкоджень [5, С. 21]. Також відмічається, що на тимчасово окупованих територіях залишилися місця несвободи, які не були евакуйовані вчасно. Ключова складність вчасної та належної евакуації — відсутність доступного транспорту та належної кількості супровідників, навіть якщо є «зелені коридори» або відсутності поряд з установою бойових дій [5, С. 24].

Як бачимо, питання безпеки обумовило необхідність евакуації установ виконання покарань, переміщення засуджених до інших установ тощо. А це у свою чергу загострило ряд раніше нерозв'язаних проблем: недостатність фінансування, переповненість установ виконання покарань, неможливість забезпечення їм належних умов. Можна погодитися з авторами, які зазначають, що установи покарань завжди були у складному становищі, оскільки вони не є прибутковими організаціями, а діють з метою

виправлення осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, у зв'язку з цим їх фінансування і раніше не було в пріоритеті у держави, а з початком повномасштабних бойових дій питання їх фінансування стало ще складнішим [6, С. 321]. Не на користь зіграла і спеціалізація установ виконання покарань, як наприклад це сталося з Мелітопольською установою виконання покарань (№ 144), яка була єдиною в Україні, де відбували покарання неповнолітні дівчата, після її окупації засуджених цієї категорії не було куди направляти.

Та й сама процедура евакуації засуджених осіб з установ виконання покарань, які знаходяться в місцевості, наближеній до районів, де ведуться бойові дії на думку дослідників потребує удосконалення, покращення ефективності та оперативності [7, С. 478]. На це звертається увага й Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, зокрема, ним зазначається, що у місцях несвободи системи соціального захисту населення не проводяться або несвоєчасно проводяться евакуація/релокація закладів з небезпечних регіонів, наближених до кордону з рф чи лінії розмежування, та не дотримуються безпекові заходи у самих закладах (сигнал «Повітряна тривога» у регіоні свідомо ігнорується працівниками закладу та не здійснюється переміщення підопічних до укриттів, також персонал установ не дотримується правила «двох стін», в багатьох закладах відсутнє облаштоване укриття) [5, С. 100].

В умовах постійних ракетних атак та застосування ударних безпілотників противником навіть у тилу для ударів по цивільній інфраструктурі та об'єктам, питання особистої безпеки персоналу установ виконання покарань та засуджених залишається надзвичайно актуальним. У цьому контексті фахівці відзначають, що питання щодо облаштування захисних споруд та укриттів на території установ виконання покарань залишається недостатньо урегульованим. Ця проблема пов'язана не тільки із застарілими будівельними проектами таких установ та відсутністю належного фінансування. Відкритим також є питання забезпечення під час повітряних загроз роздільного тримання засуджених з метою їх особистої безпеки. Також перебування значної кількості засуджених в одному приміщенні-укритті створює ризики порушення порядку та створює загрози для персоналу установ виконання покарань [8, С. 17].

Наведені проблеми не могли залишитися без реакції держави, і в результаті був прийнятий ряд нормативно-правових актів, спрямованих на реорганізацію кримінально-виконавчої системи в умовах воєнного стану.

Так, зокрема були прийняті Закон України від 29 червня 2023 року № 3185-ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо функціонування установ виконання покарань та установ попереднього ув'язнення в період воєнного стану», Закон України від 24 березня 2022 року № 2158-ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування питань, пов'язаних із військовополоненими в особливий період» та наказ Міністерства юстиції України 09.06.2025 № 1597/5, яким внесено зміни до Порядку визначення засудженим виду установи виконання покарань, направлення для відбування покарання засуджених до позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі, обмеження волі та їх переведення а також Положення про центральну та міжрегіональну комісії з питань визначення засудженим до позбавлення волі виду установи виконання покарань, місця відбування покарання особам, засудженим до позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі, обмеження волі, їх направлення і переведення для відбування покарання.

На нашу думку, за допомогою зазначених нормативних актів відбулося певне оновлення усталених підходів функціонування установ виконання покарань. Ми погоджуємося з Є.Ю. Барашем, який вважає, що було:

запроваджено можливість створення мультирежимних установ;

можливість створення у виправних колоніях секторів іншого рівня безпеки та секторів для утримання осіб, взятих під варту;

створення таборів та функціонування дільниць для тримання військовополонених;

створення у виправних колоніях мінімального та середнього рівня безпеки секторів для відбування покарання засудженими неповнолітніми;

створення у слідчих ізоляторах секторів максимального рівня безпеки для відбування покарання чоловіками, засудженими до довічного позбавлення волі;

виконання табором (на період дії воєнного стану в Україні протягом двох років після його припинення чи скасування) функцій виправних колоній щодо військовополонених, засуджених до позбавлення волі на певний строк або довічного позбавлення волі;

удосконалено положення щодо роздільного тримання ув'язнених та залишення засуджених для господарчих робіт в слідчому ізоляторі чи виправних колоніях максимального рівня безпеки;

врегульовано на рівні закону надання особам, взятим під варту, послуг із забезпечення поліпшених умов тримання [9, С. 411].

Також відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 19 березня 2022 року № 320 «Деякі питання тримання осіб, засуджених до обмеження волі, у виправних колоніях Державної кримінально-виконавчої служби України», було затверджено Тимчасовий порядок тримання осіб, засуджених до обмеження волі, у виправних колоніях Державної кримінально-виконавчої служби України, відповідно до якого на період дії воєнного стану та частково відбудовний період після закінчення воєнний дій у виправних колоніях мінімального та середнього рівня безпеки можуть утворюватися дільниці для тримання засуджених до обмеження волі для забезпечення їх життя та здоров'я [10]. Цей нормативно-правовий акт продовжив загальну лінію перебудов кримінально-виконавчої системи у період воєнного стану в бік створення універсальних установ, де можуть відбувати різні види покарань різні категорії засуджених.

Як бачимо, загальною тенденцією розвитку кримінально-виконавчої системи в період воєнного стану є універсалізація установ виконання покарань, виконання ними декількох функцій та робота з різними категоріями засуджених в умовах забезпечення їх роздільного тримання. Ця тенденція обумовлена об'єктивними обставинами, оскільки в умовах зменшення території, кількості установ виконання покарань, евакуації та переміщення засуджених з районів активного ведення бойових дій, зменшення кількості персоналу, виникла необхідність у корінній перебудові підходів до діяльності кримінально-виконавчої системи. І якщо функціонал, пов'язаний з триманням військовополонених має тимчасовий характер і після закінчення бойових дій та скасування воєнного стану навряд чи залишиться актуальним, то тенденція до універсалізації установ виконання покарань на нашу думку залишиться і в майбутньому. Воєнний стан оголив багато гострих проблем кримінально-виконавчої системи, проте будь-яка криза це завжди можливість для реформ та корінних перебудов.

Серед напрямів розвитку кримінально-виконавчої системи, обумовлених воєнним станом, дослідники виділяють інтенсифікацію безпекового потенціалу. Сюди відносять наступні заходи: облаштування в установах виконання покарань сховищ та укриттів для забезпечення безпеки під час обстрілів та бомбардувань; удосконалення процедури проведення ефективною та своєчасною евакуації засуджених осіб; посилення зусиль щодо організації повернення засуджених з окупованих територій на території підконтрольні Україні, створення гуманітарних коридорів для забезпечення потреб установ виконання покарань, які опинилися на окупованих територіях; налагодження позитивних взаємовідносин між персоналом установи виконання покарань та засудженими з метою

мінімізації ризиків переходу засуджених на бік ворога у разі захоплення установи виконання покарань; проведення заходів адміністрацією установи виконання покарання з персоналом установи, спрямованих на запобігання можливої колабораційної діяльності [11, С. 74]. На нашу думку, при створенні нових установ виконання покарань необхідно використовувати нові підходи до будівництва та закладати при проєктуванні будівель зони безпеки, укриття, сховища тощо з урахуванням необхідності роздільного тримання різних категорій засуджених та забезпечення безпеки персоналу.

Як відзначають науковці, нагальною проблемою є будівництво сучасних установ, в яких буде здійснюватися перехід від тримання засуджених у звичайних жилих приміщеннях до тримання в приміщеннях блочного типу, одиночних камерах або кімнатах у нічну пору [12, С. 140]. Існує необхідність створення сучасних поліфункціональних установ виконання покарань на основі моделі «динамічної безпеки» із дотриманням принципу територіальності під час визначення місця відбування покарання, відмовою від колективної форми тримання засуджених, залученням місцевих громад до реалізації завдань кримінального покарання щодо кожного засудженого, впровадженням сучасних технологій і технічних засобів у практику виконання покарань та діяльність установ виконання покарань [13, С. 24-27]. На нашу думку, майбутнє саме за такими установами, у яких буде забезпечена можливість гнучких змін режиму залежно від обставин та кількості засуджених різних категорій, дотримання міжнародних стандартів умов тримання засуджених. При цьому засуджені будуть мати можливість відбування покарання за місцем свого постійного проживання, збережуть соціальні зв'язки, полегшиться процес ресоціалізації після закінчення строку відбування покарання.

Не менш важлива децентралізація і у питаннях матеріального забезпечення кримінально-виконавчої системи. Органи місцевого самоврядування повинні мати реальну можливість фінансувати установи виконання покарань, реалізуючи таким чином принцип участі громадськості у кримінально-виконавчій діяльності [14, С. 141]. Крім того, вони можуть допомогти із визначенням виду господарсько-виробничої діяльності, яку доцільно розвивати в установі виконання покарання, з урахуванням потенціалу установи, наявних ресурсів та особливостей економічного розвитку регіону.

Висновки

Підсумовуючи викладене, необхідно зазначити, що в період воєнного стану кримінально-виконавча система зіткнулася з рядом нових для себе викликів, серед яких: загроза безпеці персоналу та засуджених, необхідність утримання військовополонених, евакуація та переміщення засуджених з районів активних бойових дій, практична відсутність громадського контролю за діяльністю установ виконання покарань тощо. З метою адаптації кримінально-виконавчої системи до нових умов державою прийнято ряд нормативно-правових актів, спрямованих на врегулювання діяльності установ виконання покарань в умовах воєнного стану. Загальною тенденцією таких змін є нормативне закріплення нових функцій та можливість утримання в установах виконання покарань різних категорій засуджених за умови забезпечення їх роздільного тримання. Вважаємо, що перспективним напрямом розвитку кримінально-виконавчої системи є створення нових поліфункціональних установ виконання покарань, спроектованих з урахуванням безпекових вимог.

Література:

1. Андрій Діденко, Олег Цвілий. Пастка за ґратами. URL: <https://khp.org/1608814878>.
2. Керівництво ДКВС України представили виклики та перспективи розвитку пенітенціарної системи під час війни на щорічній конференції Ради Європи URL: <https://kvs.gov.ua/note/new/19658/>
3. Кернякевич-Танасійчук Ю. Кримінально-виконавча система України: виклики воєнного стану. *Law and Society*. 2024. Issue 9. P. 67–73.
4. Колб О. Г., Павлюх О. А. Особливості проведення реформ у сфері виконання покарань і пробації України в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 5. Ч. 3. С. 45-49.
5. Про стан справ щодо недопущення в Україні катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження та покарання у 2024 році : спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. К. 2025. 124 с. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/%D0%A1%D0%BF%D0%B5%D1%86%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C%202024.pdf>
6. Шай Р. Кримінально-виконавче право в період воєнного стану в Україні. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки». 2024. № 4. С. 318-324.
7. Кутепов М. Ю. Актуальні проблеми захисту прав засуджених в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 476-478.
8. Івчук Ю. Ю. Забезпечення правового статусу засуджених до позбавлення волі в установах виконання покарань під час воєнного стану: проблемні аспекти. Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2023. № 1. С. 11-20.
9. Бараш Є. Ю. Особливості кримінально-виконавчої політики України під час воєнного стану. *Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама : зб. тез доп. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 16 квіт. 2025 р.)*. Вінниця : ХНУВС, 2025. С. 409-413.
10. Деякі питання тримання осіб, засуджених до обмеження волі, у виправних колоніях Державної кримінально-виконавчої служби України : Постанова Кабінету Міністрів України від 19 березня 2022 року № 320. *Офіційний вісник України*. 2022. № 26. С. 36.
11. Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Кримінально-виконавча система України: сучасні тенденції розвитку (реформування) в умовах євроінтеграції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2025. Вип. 90. Ч. 5. С. 69-75.
12. Боднар І. В., Кондратов Д. Ю. Сучасний стан системи установ виконання покарань. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. № 2. С. 135-141.
13. Бараш Є. Концептуальні засади реформування Державної кримінально-виконавчої служби України та пробації. *Право України*. 2019. № 7. С. 14-39.
14. Теоретичні питання удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України та практики його застосування : монографія. за заг. ред. А. Ф. Степанюка ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса Нац. акад. прав. наук України. Харків : Право, 2021. 488 с.